

UITVOERINGSAGENDA DUURZAME VEEHOUDERIJ
VOORTGANGSRAPPORTAGE SAMENWERKINGSVERBAND
JUNI 2010

Convenantpartijen Uitvoeringsagenda

*LTO Nederland
COV (Centrale Organisatie voor de Vleessector)
NZO (Nederlandse Zuivel Organisatie)
Nevedi (Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie)
Rabobank Nederland
Stichting Natuur en Milieu
Dierenbescherming
IPO (Interprovinciaal Overleg)
Ministerie LNV*

Inhoud

1	Doel en opbouw voortgangsrapportage	3
2	Voortgang Uitvoeringsagenda en samenwerking	5
3	Analyse voortgang per speerpunt	8

1 Doel en opbouw voortgangsrapportage

1.1 Inleiding

De Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij

Op 19 mei 2009 hebben LNV, LTO, NZO, COV, Nevedi, Rabobank Nederland, Stichting Natuur en Milieu en de Dierenbescherming gezamenlijk de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij ondertekend. Het IPO participeert sinds die datum in het proces en heeft op 25 januari 2010 de Uitvoeringsagenda ondertekend. In de Uitvoeringsagenda zijn zes speerpunten geformuleerd op weg naar een duurzame veehouderij in 2023. Elk speerpunt is vertaald in één of meer uitdagingen voor de kortere of middellange termijn om de eerste stappen te zetten.

Afgesproken is dat de partijen samen een proces inrichten om de ontwikkelingsrichting te borgen, om elkaar aan te spreken op verantwoordelijkheden en om elkaar in de gezamenlijke ambitie te versterken. De inzet is daarbij om kansen te grijpen en innovatieve ontwikkelingen te ondersteunen van de creatieve beginfase tot en met de uitrol in de praktijk. Het doel van het samenwerkingsverband is om vanuit gezamenlijkheid en overzicht procesknelpunten naar een duurzame veehouderij in 2023 weg te nemen. Het samenwerkingsverband stuurt op een gezamenlijke koers, waarbij de onder de vlag van de Uitvoeringsagenda samenwerkende partijen handelen vanuit de eigen rol en verantwoordelijkheid en binnen de eigen invloedssfeer.

In mei 2009 is gestart met een regiegroep (op ambtelijk niveau) om aan de gemaakte afspraken invulling te geven. Daarnaast vindt er twee maal per jaar bestuurlijk overleg plaats met de ondertekenaars van de Uitvoeringsagenda. Samen vormt dit het samenwerkingsverband voor de Uitvoeringsagenda.

1.2 Doel en opbouw voortgangsrapportage

In de Uitvoeringsagenda is afgesproken om de voortgang te monitoren en in mei 2010 voor de eerste keer de balans op te maken: wat heeft elke partij gedaan, met welke resultaten en welke nieuwe stappen gaan gezet worden. Het monitoren van voortgang dient om te signaleren of er voldoende beweging zit op de gestelde doelen in de Uitvoeringsagenda en de bijbehorende acties.

Deze notitie beschrijft de voortgang van de Uitvoeringsagenda sinds mei 2009 en maakt de balans op waar we staan op weg naar een duurzame veehouderij in 2023.

In hoofdstuk 2 wordt de voortgang beschreven vanuit het perspectief van de gehele breedte van de Uitvoeringsagenda en de meerwaarde van het samenwerkingsverband. In hoofdstuk 3 is per speerpunt een meer uitgebreide analyse te vinden met voorbeelden van de vele initiatieven die intussen lopen bij de verschillende partijen.

2 Voortgang Uitvoeringsagenda en samenwerking

2.1 Richting en snelheid van de beweging

Er is de afgelopen periode veel gebeurd. Geconstateerd kan worden dat er volop beweging is in de goede richting. Er liggen nog wel flinke opgaven om een echte 'duurzaamheidsprong' te kunnen maken. In alle sectoren worden kansrijke initiatieven in de hele keten opgezet die voor zo'n sprong kunnen zorgen. Een dergelijke sprong ontstaat als op alle drie de duurzaamheidsaspecten (people, planet en profit) daadwerkelijk stappen voorwaarts gezet kunnen worden. Een belangrijke voorwaarde voor grote duurzaamheidsprongen op de (primaire) bedrijven is de aanwezigheid van voldoende economisch perspectief. De opgave ligt voor een groot deel in het wegnemen van belemmeringen en benutten van kansen om doorbraken te realiseren.

De maatschappij vraagt om concrete resultaten te boeken bij de verduurzaming van de veehouderij. Dit vergroot de noodzaak om dit proces tot een succes te maken.

Om verdere stappen te kunnen zetten op het pad van verduurzaming is duidelijke en sterkere communicatie nodig met de achterbannen (ondernemers, bedrijven) maar ook met andere stakeholders zoals retailers en consumenten/burgers. Het zijn tenslotte de ondernemingen die de verduurzaming daadwerkelijk moeten realiseren. Voor ondernemers is het hierbij van belang om een duidelijk beeld te hebben hoe je vanuit bedrijfseconomisch perspectief aan verduurzamingsthema's kunt trekken (dit gebeurt bijvoorbeeld al in projecten als 'energieneutrale zuivelketen', 'weerbaar vee', 'duurzame soja'). Het is van belang om te zorgen dat het loont om te verduurzamen. In veel gevallen is het maken van ketenafspraken hiervoor een belangrijke sleutel, vooral als de verduurzaming uit de markt betaald moet worden. Het vermarkten van duurzaamheid is dan ook een belangrijke opgave.

Enkele algemene conclusies:

1. Op alle speerpunten is in meerdere of mindere mate beweging van innovators en early adopters te constateren. De uitdaging is om de beweging te versnellen.
2. Er zijn veel kennisontwikkelingen, initiatieven en ideeën maar de opgave is om de slag en vertaling naar de praktijk groter te maken.
3. Projecten worden gefinancierd maar de opschaling naar de brede praktijk veel minder. De opgave voor de langere termijn is dat partijen met elkaar de nodige vormen van stimulering ontwikkelen om deze opschaling mogelijk te maken. Denk daarbij aan diverse financieringsvormen, gezamenlijke afspraken, uitwisseling van kennis en ervaring, inspiratie, communicatie en educatie.
4. Door het samenwerkingsverband is geconcludeerd dat het wenselijk en noodzakelijk is om onderscheid te maken tussen 'blijvers en wijkers' (bedrijven die doorgaan en bedrijven die op termijn zullen stoppen). Door de focus en energie te concentreren op de blijvers, en met name de voorlopers daarin, is een grotere beweging vooruit te creëren.

2.2 Kracht van samenwerking

Met de Uitvoeringsagenda is een uniek samenwerkingsverband ontstaan van partijen. Over de volle breedte groeien verbindingen in de keten en met maatschappelijke organisaties waaruit gezamenlijk gewerkt wordt aan het wegnemen van belemmeringen voor verdere verduurzaming. Er zijn al meerdere voorbeelden van deze (succesvolle) samenwerkingstrajecten op verschillende duurzaamheidsthema's:

- In de zuivelketen geven LTO en NZO invulling aan het initiatief Duurzame Zuivelketen, met als thema's 'Energieneutrale Zuivelketen', 'De Koe Centraal' en 'Biodiversiteit'.
- In de varkenshouderij pakken LTO, DB, COV, en CBL het castreren van beerbiggen samen op.
- Bij de discussies rond de Round Table on Responsible Soy (RTRS) bespreken stakeholders met elkaar de uitdagingen en maken afspraken over de aanpak.
- Bij de introductie en verbreding van dierlijke producten met het Beter Leven Kenmerk werkt de Dierenbescherming samen met de sector en supermarkten. LNV faciliteert door het verlenen

van subsidies voor onderzoek en communicatie. Steeds meer sectoren en retailers willen bij dit Beter Leven Kenmerk aansluiten.

- Stichting Natuur en Milieu werkt samen met de varkenshouders van De Hoeve en met de kaasmakers van CONO aan het verwerven van een stevige marktpositie voor een integraal duurzaam tussensegment.

Winst van het samenwerkingsverband is de openheid die is ontstaan naar elkaar toe. Zo ontstaat er meerwaarde vanuit het gezamenlijk oppakken van knelpunten en opgaven en de directe doorvertaling naar de praktijk. Maar ook op het niveau van individuele projecten weten partijen elkaar steeds gemakkelijker te vinden.

Partijen erkennen de gezamenlijke verantwoordelijkheid om de problemen aan te pakken en de beweging te organiseren. Partijen hebben ieder hun eigen rol en verantwoordelijkheid daarin en spreken elkaar daar ook expliciet op aan.

2.3 Enkele voorbeelden

De keten ontwikkelt duurzaamheidsinitiatieven op uiteenlopende terreinen. Hieronder worden een paar voorbeelden genoemd die inspelen op belangrijke maatschappelijke thema's. In de uitwerking per speerpunt in hoofdstuk 3 worden meer voorbeelden genoemd.

1. *Terugdringen van het antibiotica gebruik:*

Hiervoor worden door alle sectoren actieplannen opgeteld om het antibioticagebruik te verminderen.

- Aan het project 'Zicht op gezonde dieren' doen nu 250 ondernemers uit alle sectoren mee. Zij werken samen met hun dierenartsen aan zicht op en reductie van antibioticagebruik.
- In 2008 is het convenant antibioticaresistentie dierhouderij (ABRES) gesloten. Kort samengevat heeft het convenant betrekking op het transparant en inzichtelijk maken van het antibioticagebruik per diersoort, het nemen van maatregelen om tot een verantwoord antibioticagebruik te komen en antibioticaresistentie tegen te gaan. Met de dierenartsen wordt een borgingsysteem opgesteld. Van hieruit wordt van de dierenarts verwacht dat alle geleverde diergeneesmiddelen worden geregistreerd in de database 'vetCIS'. Deze database vetCIS is operationeel en wordt gekoppeld aan de managementsystemen van de dierenartsen. Momenteel zijn 135 dierenartspraktijken aangemeld (600 tot 700 dierenartsen). Deze groep dekt naar schatting 75-80% van de -in de veehouderij verstrekte- antibiotica. Van de veehouder wordt, middels de kwaliteitsystemen, een 1 op 1 relatie met de (geborgde) dierenarts verwacht. Daarnaast heeft de veehouder de verplichting met de dierenarts een bedrijfsbehandelplan (BBP) en bedrijfsgezondheidsplan (BGP) op te stellen. Bij de kalverensector is het sinds 2008 verplicht een BBP en BGP op te stellen. De varkens- en vleeskuikensector is sinds 2010 verplicht BBP en BGP op te stellen. De 1 op 1 relatie veehouder-dierenarts is van toepassing voor de varkens-, vleeskuiken-, en vleeskalverensector.

2. *Regionale energievoorziening:*

- Binnen de zuivel- en melkveehouderijsector wordt in meerdere regio's en op verschillende plaatsen geëxperimenteerd met een groene regionale energievoorziening via de opwekking van biogas. Voorbeelden zijn de regio's rondom Leeuwarden en Beilen. Zo verwarmt de proefboerderij Ny Bosma Zathe een woonwijk met groene energie vanuit koeienmest. De bredere toepassing van biogas is naast de inzet vanuit bedrijfsleven mede afhankelijk van beschikbaarheid van subsidie en erkenning van reductie.
- Vijftig veehouders, met name varkenshouders, in Deurne zijn samen met een loonwerker het innovatief mestverwerkingsproject KUMAC gestart. In Deurne zijn perspectievolle ontwikkelingsmogelijkheden voor een samenwerkingsvorm tussen intensieve veehouderij en glastuinbouw aanwezig. Het KUMAC-project vormt daarmee de aanloop om uiteindelijk vanuit de veehouderij een combinatie met de glastuinbouw aan te gaan. Dit draagt bij aan wederzijdse benutting van reststromen van energie en mogelijk van mineralen.

3. *Ontwikkeling van nieuwe bedrijfssystemen:*

- In alle sectoren zijn ontwikkeltrajecten in gang gezet om te komen tot daadwerkelijke sprongen in integraal duurzamere stal- en houderijsystemen. Projecten als 'Houden van Hennen', 'Kracht voor Koeien' en 'Varkansen' geven daar invulling aan. In de pluimveehouderij is met de Rondeelstal al een praktijkstal gerealiseerd. Vanuit de sectoren zal gestimuleerd worden dat via deze innovatietrajecten ondernemers bij het realiseren van nieuwe stallen ook input van buiten de eigen sector gebruiken voor vernieuwing.

4. *Voerspoor inzetten tegen mestoverschot:*

- Verlagen van het fosfaatgehalte in veevoeders kan sterk bijdragen aan het verminderen van het mestoverschot. LTO en Nevedi hebben het initiatief genomen om te komen tot een structurele reductie van het fosfaat in veevoeders en willen nog dit jaar hierover afspraken maken.

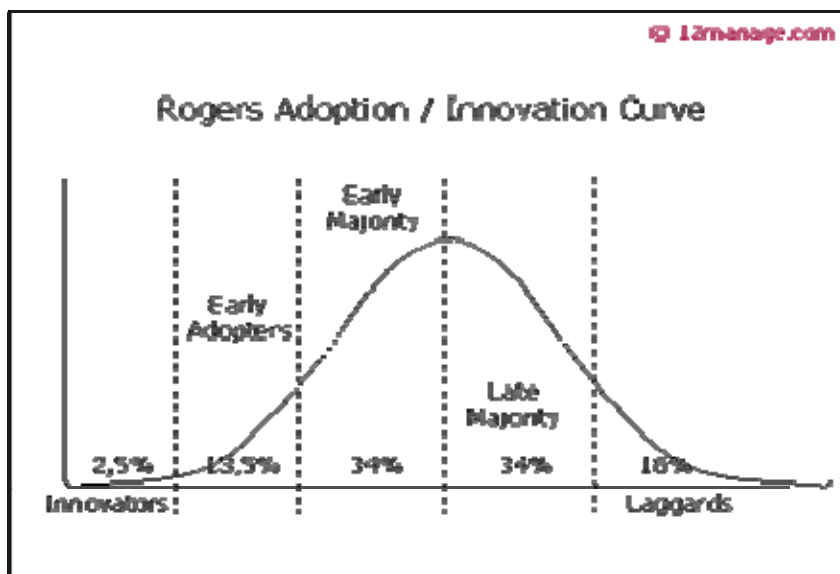
3 Analyse voortgang per speerpunt

3.1 Aanpak analyse

Voor het beoordelen van de voortgang is per speerpunt gekeken naar de volgende onderwerpen:

1. *Waar zit de vooruitgang?:*
het algemene beeld waar de ontwikkeling zit voor het speerpunt en waarom (of waarom niet). In dit beeld is aangegeven waar de initiatieven zitten in de onderstaande adoptie of innovatiecurve van Rogers.

2. *Relevante projecten:*
een overzicht welke projecten of activiteiten een belangrijke bijdrage leveren aan het realiseren van het speerpunt en/of illustratief zijn voor de kansen of belemmeringen die daarbij optreden. Deze opsomming van projecten is niet uitputtend (met andere woorden er gebeurt nog veel meer) maar de genoemde projecten geven een beeld van de breedte van de activiteiten en projecten waarin aan het speerpunt invulling wordt gegeven.
3. *Opgaven voor het samenwerkingsverband:* het benoemen van de opgaven waar het samenwerkingsverband mee aan de slag wil gaan om de verduurzaming van de veehouderij verder te stimuleren en te versnellen.

3.2 Speerpunt 1 **Systeminnovaties** een samenhangend pakket van vernieuwingen

---

Uitdaging

integraal duurzame veehouderijsystemen

- 5% integraal duurzame stallen in 2011 en perspectief op grootschalige toepassing daarna.
  - herontwerp / nieuwe ontwerpen van stal- en houderijsystemen gericht op forse stappen voorwaarts voor dierenwelzijn (natuurlijk gedrag), milieu (minimale emissie), diergezondheid, energieverbruik en landschappelijke inpassing. Voortgang op het totaal moet in evenwicht zijn met de voortgang op individuele aspecten.
  - verankering van nieuwe concepten door de praktijk.
-

1. Waar zit de vooruitgang?

Overall wordt een duidelijke beweging geconstateerd richting integraal duurzame stalsystemen. Recentelijk is de monitoring integraal duurzame stallen gepubliceerd. Hierin is aangegeven dat naar verwachting volgend jaar 3,8% van de stallen integraal duurzaam zal zijn. Per sector lopen de percentages uiteen van 2,5% in de melkveehouderij en 4,8% in de varkenshouderij tot 7,8% in de pluimveehouderij. De vooruitgang is verder te zien in de ontwikkeling van kennis over nieuwe integrale systemen en bij toepassing van onderdelen van duurzame systemen in nieuwe stallen. Aanmelding voor regelingen als SBIR, Stimuleringsregeling Duurzame Stallen en de Maatlat duurzame Veehouderij maar ook een groot aantal regionale projecten geven aan dat bedrijven mogelijkheden zien en willen benutten. De komende periode komt het aan op het praktijkrijp maken en op bredere schaal toepassen van nieuwe integraal duurzame systemen. Verwacht wordt dat het meetprogramma 'Integraal duurzame stallen' het proces van introductie van nieuwe stalsystemen in de praktijk kan versnellen. De constatering is dat toepassing van nieuwe systemen in veel gevallen per bedrijf een specifieke invulling vraagt, die vooral ook bepaald wordt door keuzes die ondernemer maakt. Kritisch punt daarbij is de vraag hoe het met de economische haalbaarheid staat van nieuwe toepassingen. De vraag is daarbij of regelingen en ander instrumentarium (nationaal, provinciaal, gemeentelijk, vanuit de sector) wel voldoende op elkaar is afgestemd en voldoende onderling samenhangt.

2. Relevante projecten

Bij het onderstaande overzicht van projecten is een onderscheid gemaakt in drie categorieën:

- a. gericht op het ontwikkelen van nieuwe beelden/ontwerpen
- b. gericht op het ontwikkelen van nieuwe kennis en inzichten
- c. gericht op bredere toepassing van nieuwe kennis

De focus is verder vooral gericht op de drie belangrijkste sectoren: melkvee, varkens en pluimvee.

De vooruitgang zit vooral in het feit dat op de drie niveau's stappen gezet worden die bijdragen aan vernieuwing en systeeminnovaties. De projecten richten zich op uiteenlopende fasen in de innovatiecyclus. Ook op het niveau van de regelingen wordt al de nodige inzet gepleegd. Beelden (a) en Kennis (b) richten zich vooral op Innovators en Early adopters. Brede toepassing (c) richt zich vooral op Early Majority.

Voorbeelden van relevante projecten (niet uitputtend) zijn:

1. Ontwikkelen van beelden van nieuwe systemen via integrale ontwerptrajecten met aandacht voor de eisen van zowel het dier als de boer, de omgeving/milieu en de burger →
  - Melkveehouderij: Kracht van Koeien, met voorstel voor follow up.
  - Varkenshouderij: Varkansen, met als vervolg Wroeten met Varkansen (via Varkensnet)
  - Pluimveehouderij: Houden van Hennen
  - Daarnaast lopen er initiatieven in andere sectoren voor soortgelijke trajecten
  - Ook worden in sectoren (melkvee, varkens) initiatieven genomen om de ontwerpessies met en door ondernemers (en partners in de stallenbouw) te gaan doen die in nieuwbouw geïnteresseerd zijn. Daarbij is de initiatiefrol van de ondernemers cruciaal.
2. Ontwikkelen van nieuwe kennis en technieken waarmee de onder 1 ontwikkelde beelden ook voor de bredere praktijk beschikbaar komen →
  - Melkveehouderij: Koeientuin (Courage), Cowfortable (Stokman)

- Varkenshouderij: Comfortclass (Vleesvarkens), stro- en zaagselstallen
  - Pluimveehouderij: Rondeel, Plantage, Patio en Terra sea
3. Brede toepassing van nieuwe kennis in de hele sector →
- Melkveehouderij: een project als Caring Dairy richt zich op bredere toepassing van duurzaamheid in de sector.
  - Melkveehouderij en varkenshouderij: initiatieven als de Melkveeacademie en Varkensnet richten zich op bredere toepassing van kennis door lerende netwerken van ondernemers. Duurzaamheid en systeeminnovaties spelen daarbij een belangrijke rol. Het gaat hierbij vooral om methoden aan te reiken om met duurzaamheid om te gaan en om uitwisseling van ervaringen en kennis tussen ondernemers.

3. Opgaven voor het samenwerkingsverband

1. Doorontwikkelen van netwerken van ondernemers met het oog op leren (en inspireren) in de concrete praktijk.
2. Wegnemen van belemmeringen in het vergunningentraject (vooral bij innovatie, experimenteerruimte met ontwikkeling als perspectief).
3. Verder ontwikkelen van economische stimulansen voor het toepassen van duurzame bedrijfssystemen.

3.3 Speerpunt 2 Welzijn en gezondheid van dieren de kwaliteit van leven van dieren

---

Uitdaging

a. im- en export van levende dieren en lange afstandstransporten

- slachtdieren worden dicht bij de productielocatie geslacht onder voorwaarde dat marktwerking geborgd blijft.
  - kwalitatief verantwoord transport: het transport vindt plaats conform een gewaarborgd kwaliteitssysteem.
  - kansen benutten in nabije markten (export biggen, import nuchtere kalveren).
-

1. Waar zit de vooruitgang?

Er zit nog weinig beweging op deze uitdaging. De discussie concentreert zich vooral op het realiseren van een kwaliteitssysteem. Partijen zijn zich bewust dat de sector tot één onafhankelijk transportsysteem moet komen als geïntegreerd onderdeel van het IKB systeem. Wat dan de kwaliteitseisen zijn wordt nog uitgezocht per diersector.

De geformuleerde uitdaging verkeert nog in de fase van ideeën ontwikkelen. Er zijn goede initiatieven met Comfort Class transport in de kalverensector die een aantal vrachtwagens heeft rijden met climate control en waar de stalsituatie zoveel mogelijk wordt nagebootst.

Bij de initiatieven die genomen worden gaat het vooralsnog alleen over hoe er getransporteerd zou moeten worden maar niet over het verminderen of het zoeken naar alternatieven van transporten. Dit vergt een geïntegreerde aanpak, waarbij meerdere partijen betrokken moeten zijn. Daarnaast is aandacht nodig voor het zoeken naar oplossingen voor het onderscheid tussen slachtdieren (op bedrijf of regionaal) en afmestdieren (consequenties op Europees niveau). Er zijn nog onvoldoende initiatieven op het benutten van kansen in nabije markten.

2. Relevante projecten

- a. Plan van aanpak lange afstandstransporten.
- b. 'Een Huis' – project waarbij het Productschap van Vee en Vlees het initiatief neemt om tot één geïntegreerd kwaliteitssysteem voor transport te komen.

3. Opgaven voor het samenwerkingsverband

1. Verbeteren transportcondities: ontwikkelen van één kwaliteitssysteem en het ontwikkelen van kennis over de specifieke transporteisen per diersoort
  2. Stimuleren van initiatieven voor het verminderen van transport en/of het zoeken naar alternatieven voor transport
  3. Stimuleren van initiatieven op het gebied van het benutten van kansen in nabije markten
-

Uitdaging

b. natuurlijk gedrag en ingrepen

- dieren vertonen natuurlijk gedrag in houderijen
  - geen ingrepen meer (exclusief wettelijk verplichte)
-

1. Waar zit vooruitgang?

Er is beweging in de goede richting: er zijn veel initiatieven, maar het gaat met kleine stappen. Op dit moment is er wel een tendens van een vliegwieleffect in de sector en bij de supermarkten die meer diervriendelijk geproduceerde producten willen verkopen en zich daarmee willen profileren. Dat kan een versnelling veroorzaken. Implementatie in de praktijk blijft moeilijk, vooral door financiële risico's. Innovatoren moeten goed benut worden. Deze kunnen een vliegwieleffect bewerkstelligen. Voor het verder bevorderen van natuurlijk gedrag en terugdringen van ingrepen is meer gevoel van urgentie nodig in de sector. Naast de prikkel die uitgaat van de aangescherpte wet- en regelgeving die nog van kracht zal gaan worden (varkens, kippen) is het van belang om kennis (en de toepassing van die kennis) van diervriendelijke en meer diergerichte management- en huisvestingsystemen bij ondernemers en ketenpartijen te stimuleren.

Eind vorig jaar is het Europese onderzoeksproject Welfare Quality afgerond. Welfare Quality heeft voor runderen, pluimvee en varkens een meetprotocol opgeleverd, waarmee het dierenwelzijn op het primaire bedrijf kan worden gemeten. Hiermee is het mogelijk om een goede inschatting te maken van het welzijnsniveau op het primaire bedrijf. Ondernemers, de sector en het beleid kunnen hiermee nagaan of we erin slagen om het management van bedrijven te verbeteren. De opgave is om meetprotocollen als Welfare Quality praktijkrijp te maken en in de brede praktijk te implementeren. De verdere ontwikkeling van integraal duurzame veehouderijsystemen moet meer mogelijkheden bieden om natuurlijk gedrag te kunnen vertonen. Ook het voorkomen van ingrepen is voor een deel afhankelijk van de mate van toepassing van integrale veehouderijsystemen zoals niet meer hoeven couperen van staarten of het behandelen van snavels. Het tegengaan van andere ingrepen als castreren staat daar los van en is opgenomen in alle bestaande kwaliteitssystemen.

Initiatieven voor innovatieve stalsystemen die in de praktijk zijn gebracht zijn Comfort Class stal en Plantage (biologische leghennen). Voorbeelden van productinitiatieven die in Nederland intussen op de markt zijn gebracht en die met meer aandacht voor dierenwelzijn en milieu zijn geproduceerd (Beter Leven Kenmerk en Milieukeur: Volwaard kip, scharrelkip, Rondeel, scharrel+ eieren, vrije uitloop eieren, kalfsvlees en maatlat duurzame veehouderij (melkvee, pluimvee, varkens en vleeskalveren). Vanaf half 2010 komt er ook scharrelvarkensvlees in de markt. De Volwaard kip, het Rondeel en het kalfvlees zijn initiatieven die zijn geïnitieerd in de sector, waarna supermarkten zich hebben aangesloten. De scharrelkip, scharrel+ eieren, vrije uitloop eieren en het scharrelvarkensvlees zijn op initiatief van supermarkten ontwikkeld. Er is een tendens te constateren dat supermarkten en producenten zich willen profileren ten opzichte van concurrenten. Daarnaast zijn er nog enkele initiatieven van individuele ondernemers die zeer kleinschalig zijn.

Inmiddels staat castratie van beerbiggen op de Europese agenda. Geïnspireerd naar Nederlands voorbeeld heeft de Europese Commissie 2 juni j.l. aan de deelnemers van de workshop “Castratie van beerbiggen” voorgesteld een Verklaring van Brussel op te stellen en deze eind dit jaar te publiceren. Dit voorstel is door diverse Europese overheden, brancheorganisaties en NGO's omarmd. De Verklaring van Noordwijk diende als voorbeeld voor dit voorstel. De kracht van deze Verklaring is dat het zoeken naar alternatieven voor onverdoofde castratie een initiatief en verantwoordelijkheid is vanuit de gehele varkensvleesketen ondersteund door de overheid en de Dierenbescherming. Nederland heeft haar hulp aangeboden bij het opstellen van de verklaring. Naast het verdoofd castreren groeit ook de Nederlandse markt voor vlees van ongecastreerde varkens. Volgens de laatste gegevens zijn ongeveer 18 retailers en foodservicebedrijven hierop overgegaan of zijn van plan dat op korte termijn te doen.

2. Relevante projecten

Alle RIO (Resultaat gericht en Integraal Ontwerpen) trajecten, diergericht ontwerpen en implementaties ervan:

- Comfort Class stal (vanuit project Diergericht Ketenontwerp)
- Varkansen
- Rondeel en Plantage (vanuit project Houden van Hennen)
- RIO projecten voor vleeskuikens, industrie eieren, eenden, kalkoenen, konijnen
- Kracht van koeien (vrije keuzestal en vrijloopstallen)
- Weidegangstrategie
- Zuivelnatuur (Courage 2025)
- Merkmelk (Weidegang)
- Caring Dairy
- Welfare Quality (on farm monitoring dierenwelzijn)
- Beter Leven kenmerk
- Leren kijken naar het gedrag van dieren: Koe-, kip-, varkenssignalen en cursussen die hierbij horen

3. Opgaven voor het samenwerkingsverband

1. Het verder stimuleren van kennis over diervriendelijk management, diervriendelijke huisvesting en de toepassing hiervan bij ondernemers en ketenpartijen.
2. Ontwikkelen van een instrument als Welfare Quality naar toepassing in de veehouderijketen.

3. Stimuleren van initiatieven om de afzet van producten en/of de meeropbrengst voor een bepaalde (langere) periode te garanderen zodat ondernemers meer investeringsperspectief krijgen.

Uitdaging

c. van dierziektebestrijding naar gezonde dieren

- houderij en fokkerij bieden ondersteuning aan de weerstand van het dier. Dieren groeien gezond op.
  - Inzet op selectief, beperkt en curatief diergeneesmiddelengebruik, inclusief antibiotica.
  - Maatschappelijk aanvaardbare methoden voor de noodzakelijk resterende blokkades van bedrijven bij dierziektebestrijding
  - slimme vaccinatie en behandelssystemen met waarborgen voor de afzet van producten van gevaccineerde dieren
-

(nb. bestrijdingsplichtige dierziekten zijn nog niet meegenomen in deze voortgangsrapportage)

1. Waar zit vooruitgang?

Er is bewustwording dat het anders moet in de intensieve veehouderij en resistentie tegen antibiotica een ernstig probleem dreigt te worden. De minister heeft aangekondigd dat er in 2013 een 50% reductie van antibioticagebruik gerealiseerd moet zijn ten opzichte van 2009. De Task Force Antibioticaresistentie Dierhouderij is gevraagd vóór 1 september 2010 met concrete en inzichtelijke voorstellen te komen.

Er wordt veel gedacht in oplossingen vanuit het gangbare systeem (zoals het steeds klinischer gaan werken). Voor de sector liggen er vooral kansen in het realiseren van aanpassingen in het bedrijfsmanagement en de robuustheid van dieren. Innovatoren en early adopters zijn hierbij nodig voor het realiseren van een systeemverandering. Voor een omslag in denken en doen in de brede praktijk zijn best practices nodig.

2. Relevante projecten

- Experiment terugdringen antibiotica gebruik
- Project antibioticavrij produceren
- Convenant Antibioticaresistentie Dierhouderij (2008, LTO, COV, SKV, KNMvD, Nevedi, PVV).
- Vetcis en Infokalf (registratie van diergeneesmiddelen).
- Digitale medicijnregistratie in de kalverhouderij.
- Zicht op gezonde dieren (LTO en KNMvD)
- Taskforce Antibioticareductie Dierhouderij
- Onderzoek naar antibioticumvrije productie in de vleeskuikensector (Clear, opdrachtgever LNV, uitvoerder Innovatienetwerk)

3. Opgave voor het samenwerkingsverband

Stimuleren van initiatieven waarin gezocht wordt naar aanpassingen in het bedrijfsmanagement, de huisvesting en de fokkerij, waardoor dieren minder vatbaar zijn voor ziekten.

3.4 Speerpunt 3 Maatschappelijke inpassing de aansluiting bij de wensen en ideeën van de maatschappij

---

Uitdaging	interactie veehouder / burger en landschappelijke inpassing
	→ transparante productie: de burger heeft zicht op en kennis van de voor productie gehouden dieren. De boer heeft weer een gezicht voor burgers
	→ nieuw te bouwen bedrijven zijn landschappelijk ingepast

---

1. Waar zit de vooruitgang?

Zowel het vergroten van het begrip bij de burger over de veehouderij als het vergroten van betrokkenheid van de burger bij de veehouderij is van belang om maatschappelijke inpassing van de veehouderij te borgen. Het zwaartepunt van de projecten ligt op dit moment echter bij het vergroten van begrip en is daarmee hoofdzakelijk gestoeld op eenrichtingsverkeer vanuit de agrarische sector, belangenorganisaties en overheden: oplossingen voor een duurzame veehouderij worden veelal vanuit de eigen belevingswereld en ingezet. Verdere interactie tussen burger en ondernemer is van belang. Het is noodzakelijk om meer dan nu standpunten en visies te delen en daarmee toe te werkennaar een concreet resultaat.

Op landschappelijke inpassing zit veel energie en er worden veel initiatieven ontwikkeld. De stap van idee naar uitvoering komt echter nog moeilijk van de grond: er zijn weinig tot geen financiële middelen beschikbaar en de economische crisis helpt niet mee om meerkosten überhaupt in de markt gefinancierd te krijgen. Er is dus nog weinig beweging op daadwerkelijke implementatie, terwijl landschappelijke inpassing een brug naar maatschappelijke inpassing zou kunnen zijn.

Reeds opgestarte projecten die beogen de betrokkenheid van de burger te vergroten zitten in de fase van innovators of hooguit early adopters. Naast een verdiepingsslag van de projectenlijst om voortgang en impact op dit speerpunt te bepalen, is er een extra inzet nodig op projecten die de burger direct betrekken bij de ontwikkelingen in de veehouderij. In deze laatstgenoemde projecten moet echter geborgd worden dat bij participerende partijen de bereidheid aanwezig is om zich in te leven in elkaars belevingswereld, anders verzanden deze initiatieven in het uitwisselen van standpunten.

2. Relevante projecten

De relevante projecten zijn in te delen in twee hoofdgroepen: projecten waarbij de relatie tussen burger en veehouder hoofdzakelijk is gebaseerd op eenrichtingsverkeer, en projecten waarbij die relatie wederkerig is.

Projecten in de eerste hoofdgroep beogen het begrip bij de burger over de hedendaagse veehouderij als ook de toekomstige ontwikkelingen die de sector daarbij voor ogen heeft, te vergroten. Projecten zetten ten eerste in op communicatie en voorlichting om:

- de kennis over de sector te vergroten: bijvoorbeeld via lespakketten voor het (basis)onderwijs ('Kip is Kiplekker', 'Blij met een Ei', 'van Fok tot Hok');
- het imago van de sector te versterken: bijvoorbeeld via de campagne 'Nederland Bloeit' (LTO Noord, ZLTO, LLTB), open dagen ('Stap in de Stal', Stichting Varkens in Zicht);
- de verbinding tussen landbouw en gezonde voeding te versterken: bijvoorbeeld via Stichting Voedingscentrum Nederland, het Albert Heijn-initiatief 'Ik eet het beter'.

Projecten zetten ten tweede in op uitvoering – door samenwerking tussen direct bij de sector betrokken partners, i.e. sector, overheden, kennisinstellingen en ketenpartijen – en zijn gericht op:

- het vergroten van het maatschappelijk draagvlak van de sector: bijvoorbeeld via 'Koe en Wij' (sector, LNV, Wageningen UR), Campina Open Dagen, NZO programma op boederijen.
- het versterken van de landschappelijke inpassing: bijvoorbeeld 'de Nije Pleats' (provincie Fryslân, LTO, gemeenten), 'Stallen in het Landschap' (LTO, provincie Noord-Brabant)

Projecten in de tweede hoofdgroep beogen de betrokkenheid van de burger bij de ontwikkelingen in de hedendaagse veehouderij te vergroten. De interactie tussen burger en veehouder binnen diverse projecten zijn soms op afstand, bijvoorbeeld bij projecten als 'Adopteer een Kip' of 'Adopteer een Koe'. De beoogde interactie is meer direct bij een project als 'Varkenshouderij 2.0'

(Stichting Natuur en Milieu), het project 'Varkansen' (LNV en Wageningen UR) of bij initiatieven rond stadslanbouw (bijvoorbeeld in Almere, Amsterdam en Rotterdam).

Voordeel bij initiatieven op landschappelijke inpassing is dat de resultaten ook visueel direct zichtbaar zijn. In dat opzicht is landschappelijke inpassing een mooie aanjager voor dit speerpunt. Ook hier zetten de projecten in op uitvoering door samenwerking tussen direct betrokken partners:

- het versterken van de landschappelijke inpassing: bijvoorbeeld 'de Nije Pleats' (provincie Fryslân, LTO, gemeenten), 'Stallen in het landschap', 'ALFA-bouw' (LTO, provincie Noord-Brabant), 'LOG-atlas' (landelijk, Rijkslandschapsadviseur).

3. Opgaven voor het samenwerkingsverband

1. Stimuleren van initiatieven waarbij sprake is van een daadwerkelijke dialoog en interactie tussen de betrokken partijen
2. Stimuleren van initiatieven waarin gezocht wordt naar mogelijkheden om het economisch perspectief te verbeteren bij investeringen gericht op landschappelijke inpassing.

3.5 Speerpunt 4 Energie, milieu en klimaat de effecten die de veehouderij heeft op energie, milieu en klimaat

---

Uitdaging

a. voer-mest kringloop

- zoveel mogelijk sluiten van de voer-mest kringloop op bedrijfs-, nationaal of NW Europees niveau.
  - maximale benutting van mineralen uit dierlijke mest als meststoffen door mest te bewerken / verwerken. Zie de uitdagingen uit het covenant Schoon en Zuinig.
-

1. Waar zit de vooruitgang?

Op het punt van het sluiten van kringlopen zijn zowel innovaties in het veevoederspoor als in de mestverwerking. Tegelijkertijd wordt gewerkt aan het ontwikkelen van een gedragen en eenduidig beeld wat onder kringlopen verstaan wordt en wat hiermee beoogd wordt te realiseren. Er zijn eerste stappen gezet om hiervoor ideeën te ontwikkelen. In de keten is bewustwording en aandacht voor de opgave en er is een taskforce in oprichting voor de aanpak.

2. Relevante projecten

- Er wordt door diverse partijen gewerkt aan visievorming en het opzetten van nieuwe projecten.
- Voorbeeld visievorming: de overheid zet samen met Nevedi in op het benoemen van opties met bijbehorende voor- en nadelen en knelpunten. Als dit in kaart gebracht is wil de overheid het veld prikkelen om nieuwe ideeën aan te dragen. Ook wordt gewerkt aan een Task Force Voer-Mest Kringloop. In dit traject wordt gezocht naar een integrale benadering.
- Projecten zijn meer gericht op mestverwerking en minder op het bijeenbrengen van dierlijke mest en de teelt van voedergewassen.
- De biologische sector doet het al. Hier zijn mogelijk goede lessen uit te trekken.

3. Opgaven voor het samenwerkingsverband

1. Ontwikkelen van een gezamenlijke definitie van voer-mest kringlopen
  2. Oprichting van de Task Force Voer-Mest Kringloop
-

Uitdaging

b. grondstoffen voor diervoeder op duurzame wijze geproduceerd

- verder werken aan de verduurzaming van grondstoffen voor diervoeder
-

1. Waar zit vooruitgang?

Recent is nu bij de Round Table on Responsible Soy (RTRS) overeenstemming bereikt over certificeerbare criteria voor duurzaam geproduceerde soja. Met deze criteria kan daadwerkelijk marktgerichte RTRS certificering plaatsvinden, wat een doorbraak is voor de productie en het gebruik van onafhankelijk gecertificeerde verantwoorde soja. Dit is een belangrijke stap vooruit. De komende periode zijn nog stappen nodig om mainstream toepassingen in de markt te realiseren. Dergelijke trajecten vragen een lange adem en heel veel inzet. Bij dit vraagstuk speelt een internationale component. Er is maar beperkte invloed op mogelijk vanuit Nederland en daardoor zijn de Nederlandse wensen ten aanzien van duurzaamheid lastiger te implementeren.

In Nederland werken meerdere partijen samen in de Taskforce Duurzame Soja: een nationaal overlegplatform voor duurzame soja voor bedrijven in de Nederlandse sojaketen. Om het proces van de RTRS te versnellen is de tijdelijke Stichting Initiatief Duurzame Soja (IDS) opgericht. IDS heeft een gezamenlijk programma opgezet voor de aankoop en afzet van gecertificeerde soja in Nederland en heeft de ambitie om in 2015 100% van de voor de Nederlandse markt benodigde soja te laten voldoen aan de criteria van de RTRS. Vooruitlopend hierop werkt IDS met een beperkt aantal criteria al toe naar het aankopen van een toenemende hoeveelheid verantwoorde soja. In

2009 ging dat om 50.000 ton en voor 2010 en 2011 zijn respectievelijk minimaal 100.000 en 150.000 ton gepland.

Verder worden nu handvatten ontwikkeld voor het maken van keuzes in het samenstellen van diervoeders (en daarmee het mogelijk maken om diervoeders te verduurzamen). Gezocht wordt naar mogelijkheden om te optimaliseren op het gebied van CO₂, waarbij tegelijkertijd ook de voederwaarde in acht genomen wordt. Hiervoor loopt o.a. een project 'Life Cycle Analysis carbon footprint'.

2. Relevante projecten

- Round Table on Responsible Soy: internationaal initiatief van boeren, maatschappelijke organisaties en de sojaverwerkende industrie om de mondiale sojaproductie te verduurzamen.
- 100% duurzame soja uit de doorbraakagenda van de melkveehouderij
- Task Force Duurzame Soja: platform van Nederlandse bedrijven in de sojaketen dat een bijdrage wil leveren aan een duurzame sojateelt. De Taskforce ondersteunt de RTRS en voert regelmatig overleg met de overheid en maatschappelijke organisaties over de Nederlandse bijdrage aan de verduurzaming van de sojateelt in internationaal verband.
- Stichting Initiatief Duurzame Soja (IDS): tijdelijk initiatief van een aantal bedrijven (Nevedi, FrieslandCampina, VION, Gebr. Van Beek Group, Storteboom en Ahold) om het proces van de RTRS te versnellen. IDS zet zich in voor de aankoop van verantwoord gecertificeerde soja.
- Project Life Cycle Analysis carbon footprint: dit project beoogt een model te ontwikkelen dat inzicht geeft in de mate waarin de samenstelling van diervoeders bijdraagt aan de carbon footprint van de veehouderij.

3. Opdrachten voor het samenwerkingsverband

1. Stimuleren van kennisopbouw bijvoorbeeld door aanvullend onderzoek ten aanzien van de Life Cycle Analysis (LCA). Hierbij is het een aandachtspunt dat bij deze uitdaging niet alleen gekeken moet worden naar de duurzaamheid van diervoedergrondstoffen maar ook naar het effect dat deze grondstoffen hebben in de veehouderij.
2. Ontwikkelen van een gemeenschappelijk perspectief op dit thema via een integrale benadering waarbij meerdere ketenpartijen worden betrokken

---

Uitdaging

c. klimaat: duurzame energieproductie, reductie van energieverbruik en broeikasgassen

- maximale inzet op productie van duurzame energie door veehouderij uit biomassa, wind en zon. Uitdagingen (inclusief die voor reductie van energieverbruik en broeikasgassen) zijn gekwantificeerd in het convenant Schoon en Zuinig.
-

1. Waar zit vooruitgang?

De agrosector ligt goed op koers bij het behalen van de doelen in 'Schoon en Zuinig' Voor energiebesparing is de doelstelling van 2% energiebesparing per jaar gesteld. Er lopen verschillende projecten op het gebied van energiebesparing in de veehouderij die gericht zijn op praktijktoepassingen. Zo is energiebesparing onderdeel geworden van de maatlat duurzame veehouderij en subsidieregelingen.

Voor de productie van duurzame energie is een doelstelling van 63 PJ duurzame energie in 2020 gesteld. In de praktijk zien we steeds meer ondernemers die duurzame energie willen gaan produceren. Dat kan op kleine schaal met bijvoorbeeld zonnepanelen, zonneboilers of kleine biomassaketels, maar ook op veel grotere schaal zoals covergistinginstallaties of windmolens. De overheid stimuleert deze omschakeling van de landbouw naar energieproducent door middel van subsidieregelingen en innovatieprogramma's. Hier wordt momenteel goed gebruik gemaakt door de landbouwsector. De subsidieplafonds voor covergisting en zonnenergie worden vaak echter binnen een paar dagen behaald. De opgave is nu om de stap naar grootschalige toepassing te maken.

Voor de reductie overige broeikasgassen is een reductiedoelstelling van 4,0 tot 6,0 Mton overige broeikasgassen gesteld ten opzicht van 1990. De sector heeft een grote reductie van overige

broeikasgassen (17%) behaald door meer melk per koe te gaan produceren en een reductie van stikstofbemesting. De reductie van meer broeikasgassen in 2020 is van belang zeker als het melkquotum na 2015 wordt losgelaten (kans op een toename van de emissie van broeikasgassen).

2. Relevante projecten

- Inzet vindt plaats via het Convenant Schone en Zuinige Agrosectoren. Er loopt momenteel een groot aantal projecten en subsidieregelingen waarin de doelen van het convenant Schone en Zuinige Agrosectoren (energiebesparing, productie van duurzame energie en reductie van broeikasgasemissie) zijn opgenomen.
- Energiebesparing: ZLTO heeft een project gericht op energiebesparing in de veehouderij.
- Productie duurzame energie: Innovatieprogramma Nieuw Gas dat als doel heeft om de kosten voor de productie van biogas te verlagen. Initiatief melkveehouderij: energieneutrale keten in 2020 met een bijbehorende routekaart.
- Reductie overige broeikasgassen: In project Koeien en Kansen neemt de uitstoot van overige broeikasgassen een prominente plaats in. Er wordt gewerkt aan een innovatieprogramma emissie-arm veevoer dat totm doel heeft om de emissies van broeikasgassen te reduceren uit de pens van koeien.

3. Opgave voor het samenwerkingsverband

Stimuleren van initiatieven om na te gaan hoe duurzame energieproductie grootschalig toegepast kan worden.

Uitdaging

d. minimale emissies naar milieu (nutriënten, ammoniak, geur, fijn stof, broeikasgassen)

- een veehouderij die produceert met minimale verliezen van stikstofverbindingen (nitraat naar bodem en grondwater: ammoniak naar de lucht), fosfaat (naar het water), broeikasgassen (lachgas en methaan) en andere verontreinigingen (o.a. zware metalen en geneesmiddelen naar bodem en water, fijn stof naar de lucht) naar het milieu
-

1. Waar zit vooruitgang?

De jaarlijkse fosfaatophoping in landbouwgronden wordt de komende jaren minder. Het streven is het bereiken van evenwichtsbemesting in 2015 (zie het vierde actieprogramma Nitraatrichtlijn 2010 – 2013). Hiervoor zijn de gebruiksnormen op landbouwgronden aangescherpt en worden deze de komende jaren verder aangescherpt, daarbij rekening houdend met de fosfaattoestand van de bodem. Deze inzet moet ertoe leiden dat op termijn de belasting van het oppervlaktewater met fosfaat afneemt. Door grote voorraden fosfaat in de bodem zal belasting van het oppervlaktewater nog lang najlen. In het kader van de Kaderrichtlijn Water (KRW) worden momenteel pilotprojecten uitgevoerd, onder andere naar de mogelijkheden om lokaal de belasting van het oppervlaktewater met fosfaat terug te dringen. Aanscherpen van fosfaatgebruiksnormen heeft als gevolg dat als er geen maatregelen worden genomen (bijvoorbeeld voermaatregelen) het mestoverschot zal toenemen.

Er vindt minder uitspoeling plaats van nitraat maar het gewenste doel voor wat betreft de grondwaterkwaliteit wordt in delen van het land, en dan met name het zand- en lössgebied, nog niet gehaald. Daarnaast ligt er nog de opgave om in heel Nederland, inclusief de kustwateren, de belasting van het oppervlaktewater terug te dringen.

De uitstoot van ammoniak in Nederland is sinds 1990 fors gedaald. Deze daling wordt veroorzaakt door het verplicht emissiearm toedienen van mest, het afdekken van de mestopslag buiten de stal en het emissiearm huisvesten van dieren. Daarnaast heeft ander beleid - denk aan mestbeleid en melkquota - ook indirect bijgedragen aan het verminderen van de uitstoot van ammoniak.

De uitdaging voor de komende jaren is om de uitstoot van ammoniak nog verder te laten dalen. Op de langere termijn gaat hierbij de voorkeur uit naar een brongerichte benadering in plaats van

'end of pipe' oplossingen zoals luchtwassers. De komende periode zullen stappen worden gezet in de Programmatische aanpak stikstof. Daarnaast wordt zowel de ontwikkeling van nieuwe integraal duurzame stallen gestimuleerd (brongericht beleid), als de ontwikkeling van nieuwe technische- en managementmaatregelen gestimuleerd.

Er liggen grote uitdagingen in de melkveehouderij voor de reductie van broeikasgassen. Hier worden stappen in gezet in het kader van Schoon en Zuinig.

2. Relevante projecten

- De basis voor deze uitdaging is gelegd met wet- en regelgeving. Dit is het geval voor zowel mest (nitraat en fosfaat), ammoniak, fijn stof en geur.
- Door de brede formulering van deze uitdaging kunnen hier zeer veel projecten onder geschaard kunnen worden. Er spelen bijvoorbeeld diverse projecten gericht op mestverwerking.
- De integrale herontwerptrajecten: 'Varkansen', 'Kracht van Koeien' en 'Houden van Hennen' trachten de diverse duurzaamheidscomponenten te combineren. Ten aanzien van milieu wordt o.a. getracht om met een meer brongerichte benadering emissies te reduceren.

3. Opgave voor het samenwerkingsverband

Stimuleren van extra inspanningen om bovenwettelijke niveaus te realiseren.

3.6 Speerpunt 5 Markt en ondernemerschap het economisch perspectief van ondernemers

---

Uitdaging

kansen grijpen

- de keten van producent tot en met consument associeert duurzaamheid met kansen en slim ondernemerschap. Verduurzaming is onderdeel van ondernemerschap.
  - de Nederlandse veehouderij heeft door duurzame en concurrerende productie een leidende positie in de Europese markt.
-

1. Waar zit de vooruitgang?

De mate waarin ondernemers en ketenpartijen omgaan met marktwerking verschilt. Bij een grote groep veehouders ligt de focus nog vaak op kostprijverlaging in plaats van op waardedoelvoeging. Bij waardecreatie is innovatie onontbeerlijk. Veehouderijbedrijven spelen in toenemende mate een rol bij het creëren van meerdere waardestromen zoals biovergisting, het verwerken van reststromen uit andere industrieën en het leveren van op dit moment nog niet vermarktbaar goederen en diensten zoals natuur, landschap, biodiversiteit, schoon water, een vruchtbare bodem etc.

Naast het produceren van gezonde en veilige voeding wordt vooral ingezet op het verbeteren van dierenwelzijn, verminderen energieverbruik en energieproductie.

In de melkveehouderij wordt vooruitgang geboekt omdat zuivelondernemingen zich als geïntegreerde keten opstellen met aangesloten ledenmelkveehouders. Voorbeelden zijn projecten als Caring Dairy, De Groene Koe, Boerenland, Noord-Hollandse kaasmelk. De ondernemers die bij deze trajecten betrokken zijn, behoren tot de early adopters en de early majority. De opgave is hierbij de verbinding van de technologische push vanaf het boerderijniveau met innovatie vanuit de markt. Dit vereist geïntegreerd ketendenken én –handelen van ondernemers uit de primaire sector met marketeers en R&D-mensen uit de zuivelondernemingen. De bedrijfsontwikkelingsstrategie van ondernemers past niet altijd bij de marktstrategie van de zuivelonderneming, waarbij sprake is van een steeds verdergaande diversificatie in producten. Dit vergt veel van het partnerschap in de keten.

Bij tussensegment varkensvlees (Good farming+) gaan de ontwikkelingen heel snel. Ook andere organisaties en slachterijen zijn bezig met gesprekken of ontwikkelingen op dat gebied.

De eierensector heeft al grote stappen gemaakt. De duurzame eieren worden via diverse marketingconcepten verkocht.

De kalverenector is met groepshuisvesting al vrij ver. Een groot deel van de kalverenector heeft een beter leven ster.

2. Relevante projecten

Melkveehouderij:

- Waarde-creatie via aparte melkstromen
- Nieuwe marketing-concepten voor emissie neutrale producten
- Marketingconcept gebaseerd op dierenwelzijn
- Marketingconcept voor regionaal soja vrij voer

Andere sectoren/ in de keten:

- Marktontwikkeling verduurzaming dierlijke producten
- Partners voor Ondernemerschap
- Diverse onderzoeksprojecten zoals: 'Duurzaam vlees in de slagerij', 'Duurzaam kalkoenvlees', 'streekgebonden ei', 'Haalbaarheidstudie tussensegment pluimveevlees'
- 'Good farming+' van Vion vanuit het beter leven concept voor AH
- Barometer De duurzame slager: de slager kan op drie ambitieniveaus (brons, zilver, goud) duurzame producten verkopen en/of duurzame bedrijfsvoering toepassen.

3. Opgaven voor het samenwerkingsverband

Stimuleren van het ontwikkelen van strategische opties voor waardecreatie waarbij het creëren van nieuwe omzet/winst centraal staat. Belangrijk aandachtspunt daarbij is de bewustwording dat duurzaamheid geen bedreiging is of een hogere kostenpost maar ook juist profit op kan leveren.

3.7 Speerpunt 6 Verantwoord consumeren het gedrag van consumenten

---

<i>Uitdaging</i>	a. marktontwikkeling duurzame dierlijke producten → Stimuleren van het aanbod van duurzame dierlijke producten – met een focus op dierenwelzijn – door bestaande initiatieven op te laten schalen en nieuwe private initiatieven te laten ontwikkelen. Dit moet leiden tot meer keuzemogelijkheden voor consumenten bij de aankoop van dierlijke producten.
<i>Uitdaging</i>	b. stimuleren van duurzaam consumptiegedrag
<i>Uitdaging</i>	c. consumptie van dierlijke eiwitten → Consumptie van dierlijke eiwitten past binnen een verantwoord consumptiepatroon.

---

1. Waar zit de vooruitgang?

Het aanbod van duurzame producten wordt groter. Ontwikkelingen in de keten zijn positief, veel vooruitgang en er is 'olievlekwerking': supermarkten willen niet bij elkaar achterblijven. De vraag neemt ook toe. Zo is recent in de Monitor Duurzame Dierlijke Producten 2009 aangegeven dat het marktaandeel van diervriendelijke vlees- en ei producten in de winkelschappen vorig jaar bijna verdubbeld is. Op diverse manieren wordt getracht om bewuster consumentengedrag te bevorderen.

Het tussensegment richt zich nu vrijwel uitsluitend op dierenwelzijn. Enkele partijen werken nu aan marktconcepten met een bredere insteek, gericht op integrale duurzaamheid.

2. Relevante projecten

Stimuleringsbeleid overheid:

- Convenant Tussensegment waarmee projecten ondersteund worden, marktonderzoek, herkenbaarheid verbeteren, campagne etc.
- Nota Duurzaam Voedsel waarin -naast het realiseren van duurzaam aanbod- ook aandacht is voor bewustwording onder consumenten.
- Programma Duurzame Voedselsystemen dat gericht is op het verduurzamen van het mondiale voedselsysteem.

Selectie van projecten in het veld die illustreren hoe het duurzame aanbod zich ontwikkelt:

- Rondeel-ei, Super de Boer 1 ster ei, aanbod van scharrepluimveevlees.
- Beter Leven kenmerk: de kracht van dit kenmerk is dat het herkenbaar is voor consumenten en verkoopt.
- De Hoeve varkensvlees: de kracht van dit traject is de transparante certificering. Milieu is echter nog lastig te vermarkten. Meerkosten worden nu vergoed met ketenverkortings terwyl je ook meerwaarde wilt halen uit de markt.
- Breed tussensegment in de varkenshouderij: kracht van dit traject is dat het volume kan realiseren omdat consumenten geen keuze hoeven te maken tussen gangbaar en tussensegment.

3. Opgaven voor het samenwerkingsverband

1. Stimuleren dat het milieuthema een nadrukkelijker plaats krijgt in duurzame marktconcepten
2. Stimuleren van initiatieven op het gebied van anders vermarkten van vlees (bijvoorbeeld het aanbieden van vlees in Europa met plus op dierenwelzijn)
3. Voorkomen van stunten met vlees
4. Bevorderen bewustzijn bij consumenten (o.a. via Voedingscentrum)